

αὐτὴ τὴν ἴδια, ἢ ἂν αὐτὴ ἢ ἔκφρασή μου εἶναι καλύτερη, γιὰ νὰ ἱκανοποιήσουν τὴν πραγματικὴ τους περιέργεια.

Χωρὶς ἀμφιβολία οἱ ἀνακαλύψεις τους πρόσθεσαν πάρα πολλὰ στὰ ἀγαθὰ τῆς ζωῆς, μὰ τέτοια πλεονεκτήματα κερδήθη-
καν, μόνο διότι δὲν τὰ εἶχαν κάνει ἀρχικὸ σκοπὸ τους.

Οἱ μόχθοι τῶν συγχρόνων τοῦ Βάκων, τοῦ Κέπλερ καὶ τοῦ Ζιλμπέρ ὁδήγησαν στὴ ναυσιπλοΐα μὲ τὶς σεληνιακὰς ἀποστά-
σεις καὶ στὶς διάφορες βιομηχανικὰς ἐφαρμογὰς τοῦ ἠλεκτρομα-
γνητισμοῦ· αὐτὲς ὅμως ἔγιναν χωρὶς ὄνειροπολήσεις γιὰ τὰ ἀπώ-
τερα αὐτὰ ἀποτελέσματα. Καὶ στὶς μέρες μας ὁ μεγαλύτερος
ἐπιστημονικὸς θρίαμβος, ὅπως εἶναι ἡ θεωρία τῆς ἐξελίξεως, δὲν
κατορθώθηκε μὲ τὴν ἐλπίδα ὑλικῶν ὠφελημάτων στὴν ἀνθρω-
πότητα; οὔτε ὡς τὰ τώρα ἔδωκε καμιὰ τέτοια ὑπόσχεση.

Τὸ ἴδιο μπορούμε νὰ ποῦμε καὶ γιὰ τὴ νεωτέρα Ἑλιακὴ
Ἀστρονομία. Ἀπὸ τὴν οὐμανιστικὴ ἀποψη δὲ θὰ ἦταν εὐκόλο
νὰ δικαιολογήσωμε τὴν τεράστια δαπάνη ἐνέργειας, χρήματος
καὶ χρόνου, πὺν ἔχει ἀπορροφήση ἢ ἐπιστήμη αὐτή. Οἱ ἀκαδη-
μαϊκοὶ εἶχαν γελοιοποιηθῆ τρομερά, ὅταν συζητοῦσαν πόσοι ἄγ-
γελοι θὰ μπορούσαν νὰ χορέψουν στὴν ἄκρη μιᾶς βελόνας· μὰ
αὐτὸ ὡς καθαρὰ θεωρητικὸ πρόβλημα ἀξίζει βέβαια τόση προ-
σοχή, ὅση καὶ ὁ ὀλικὸς ἀριθμὸς τῶν ἀστρων, ἢ ταχύτητα, ἢ ὁ
νόμος τῆς κατανομῆς τους μέσα στὸ διάστημα. Ἐνας ἀκαδη-
μαϊκὸς θὰ μπορούσε νὰ προβάλλῃ ἀκόμη γιὰ δικαιολόγηση τῆς
περιεργειᾶς του, ὅτι μερικοὶ ἀπὸ μᾶς ἴσως νὰ αἰσθανθοῦν τὴ
λογικὴ περιέργεια νὰ μάθουν τὸ σωστὸ μέγεθος—ἂν ἔχουν μέ-
γεθος—ὄντων, τὰ ὁποῖα ἐλπίζομε νὰ συναναστραφοῦμε κάποτε.
Ἐνῶ κατὰ τὴν ὁμολογία τῶν ἰδίων τῶν ἀστρονόμων, οὔτε ἐμεῖς,
οὔτε οἱ ἀπόγονοί μας μπορούμε νὰ ἐξακριβώσωμε μὲ ἄμεση
καταμέτρηση, τὴν ἀμφίβολη πρόβλεψη τῆς ἐπιστήμης τους, στὸν
κλάδο τοῦτο τῆς οὐράνιας Στατικῆς καὶ Δυναμικῆς.

Ο ΘΩΜΑΣ ΧΟΜΠΣ

Ἔχει ἀποδειχθῆ ὅτι μιὰ ἀπὸ τὶς σπουδαῖες συνέπειες τῆς
ἀστρονομίας τοῦ Κόπερνικ, ὅπως ἐξήγησεν ὁ Τζ. Μπροῦνο, ἦταν

τὸ ὅτι ἀντέστρεψε τὴ σημασία, πὺ ἔδινε ἡ Ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία στὶς δυὸ μεγάλες κατηγορίες τὴ Δύναμη καὶ τὴν Πράξη, παρέχοντας στὴ Δύναμη σπουδαιότητα καὶ ἀξία, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ κρίση τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλη τὴν εἶχαν ἀπογυμνώσει. Καὶ ὁ Ἐπίκουρος ἀκόμη, ὅταν παλινόρθωσε τὸ Ἄπειρο, πρόσεξε ὡς ἠθικολόγος νὰ τονίσῃ τὴ σκοπιμότητα τοῦ στενοῦ περιορισμοῦ στὶς ἀνθρώπινες ἐπιθυμίες, κατηγορῶντας τὴν ὑπερβολικὴ φιλαργυρία καὶ φιλοδοξία μετριώτερα, ὄχι ὁμῶς λιγώτερο ἀποφασιστικά, ἀπὸ τὴ Στωϊκὴ Σχολή. Ἔτσι ὁ Λουκρήτιος περιγράφοντας τὸ δάσκαλό του, λέει ὅτι ταξίδεψε πέρα ἀπὸ τοὺς φλογισμένους τοίχους τοῦ κόσμου, μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ μᾶς κἀνῃ γνωστὸ τὸ σταθερὸ φραγμὸ, πὺ ἔβαλαν οἱ ἴδιοι οἱ νόμοι τῆς φύσης στὶς ἐπιδιώξεις καὶ στὶς ἐλπίδες μας.

Ἡ ἀναβίωση τοῦ κλασικισμοῦ στὴν Ἀναγέννηση δὲν ἔφερε πίσω καὶ τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα τοῦ μέτρου. Τουναντίον ὁ νέος κόσμος, ἡ νέα ἀστρονομία, ἡ νέα μοναρχία, ἡ νέα θρησκεία συνδυάστηκαν γιὰ νὰ δημιουργήσουν μιὰ τέτοια ἔννοια τῆς Δυνάμεως κατ' ἀντιδιαστολὴ πρὸς τὴν Πράξη, πὺ ποτὲ ὡς τότε δὲν εἶχε γνωρίσει ὁ κόσμος.

Γιὰ μᾶς τοὺς Ἀγγλους ἡ ἔννοια αὐτὴ πῆρε τὴν πιὸ θρησκαμβευτικὴ καλλιτεχνικὴ τῆς ἔκφραση μὲ τὸ Σαίξπηρ καὶ τὸ Μίλτων, γιὰ τοὺς Γάλλους μὲ τὸ Ραμπελαί, γιὰ τοὺς Ἰταλοὺς μὲ τὸν Ἀρίστο καὶ τὸ Μιχαὴλ Ἀγγελο.

Στὴ φιλοσοφία ὁ Βάκων χτυπᾶ τὴν ἴδια νότα, ὅταν τιμᾶ τὴ γνώση ὡς πηγὴ Δυνάμεως, τὴ γνώση ἡ ὁποία γιὰ τὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία σήμαινε μᾶλλον μάθημα σωφροσύνης. Ἡ ἰδέα αὐτὴ παίρνει μεγαλύτερη ὄθηση, ἀπὸ τὸ σπουδαιότερο διάδοχο τοῦ Βάκων, τὸ Θωμᾶ Χόμπς, (Th. Hobbes 1588-1679), πὺ στὸ σύστημά του, ἡ ἀγάπη πρὸς τὴ Δύναμη παρουσιάζεται ὡς ἡ πραγματικὴ βαθύτερη οὐσία τῆς ἀνθρώπινης φύσης, ἡ συνειδητὴ ἐκδήλωση τῆς κίνησης ἐκείνης, πὺ ἀποτελεῖ τὸ ἀληθινὸ νόημα τοῦ φυσικοῦ κόσμου. Ὁ Χόμπς ἦταν ἓνα παιδὶ μὲ πρῶιμη πνευματικὴ ἀνάπτυξη καὶ ἔκανε καλὲς σχολικὲς σπουδές. Τὰ πέντε χρόνια ὁμῶς πὺ πέρασε στὸ Oxford δὲν πρόσθεσαν τίποτα στὶς γνώ-

σεις του. Κι ἓνα ταξίδι του στὶς διάφορες χῶρες τῆς ἠπειρωτικῆς Εὐρώπης μὲ τὸ νεαρὸ κληρονόμο τῶν Gavendish, τὸν ἔπεισε γιὰ τὴ γενικὴ περιφρόνηση, μέσα στὴν ὁποία εἶχε πέσει ὁ Σχολαστικισμός, ἂν καὶ στὸ Oxford τὸν δίδασκαν ἀκόμη.

Ὅταν γύρισε στὴν Ἀγγλία ξανάρχισε τὶς μελέτες του στὴ βιβλιοθήκη Gavendish συνάπτοντας ἔτσι στενώτερη φιλία μὲ τὴν κλασικὴ Ἑλληνικὴ καὶ Ρωμαϊκὴ Φιλολογία, μὰ ἀποκτῶντας καὶ δυνατὸ μῖσος — πού τὸ ἐμπνεύστηκε ἀπὸ τὸ Θουκυδίδη — γιὰ τὴ Δημοκρατία. Ἐπίσης ἔφτιασε μέσα του μιὰ θεωρία ἐντελῶς ἀρχαία : ὅτι δηλαδὴ τὸ Κράτος πρέπει νὰ διευθύνῃ καὶ τὰ θεησκευτικὰ ζητήματα ὅπως διευθύνει τὰ πολιτικά.

Μέσα στὶς μελέτες του ὁ Χόμπς πότε πότε ἀπολαμβάνει καὶ τὴ συντροφιά τοῦ Βάκων, πού περνοῦσε τότε τὰ τελευταῖα του χρόνια ἀποτραβηγμένος στὸ Gorhambury.

Ὡς γραμματικὸς καὶ μεταφραστὴς τῶν Λατινικῶν φάνηκε χρήσιμος στὸν πρῶην Καγκελάριο, ἔμεινε ὅμως τελείως ἀδιάφορος στὴν ἐπαγωγικὴ καὶ ἐμπειρικὴ φιλοσοφία του.

Τὴν ὥθηση πρὸς δράση ὁ Χόμπς τὴν πῆρε ἀπὸ τὸ ἀντίθετο στρατόπεδο. Ἦταν πάλι στὸ ἐξωτερικὸ ὡς συνοδὸς—παιδαγωγός, σὲ ἡλικία 40 χρονῶ. Μιὰ μέρα ἐνῶ βρισκόταν στὴ Βιβλιοθήκη κάποιου εὐγενοῦς, ἔπεσε κατὰ τύχην τὸ βλέμμα του πάνω σ' ἓνα ἀντίτυπο τοῦ Εὐκλείδη ἀνοιχτὸ στὸ περιώνυμο 47ο θεώρημα. Ἡ πρώτη του ἐντύπωση ἦταν ὅτι τὸ θεώρημα ἐκεῖνο ἦταν ἐσφαλμένο. Ἄρχισε ὅμως νὰ κάνῃ διάφορες σκέψεις κατ' ἀντίθετη σειρὰ ἀπὸ πρόταση σὲ πρόταση καὶ στὸ τέλος ὄχι μόνο πείσθηκε ὅτι ἦταν σωστό, ἀλλὰ αἰσθάνθηκε καὶ ἀγάπη πρὸς τὴ Γεωμετρία. Ἄν καὶ ἄρχισε ἀργά, οἱ κατόπιν μελέτες του τὸν ἔκαναν νὰ σχηματίσῃ τὴν πεποίθησιν, ὅτι εἶχε τετραγωνίσει τὸν κύκλο καὶ τὸ χειρότερο τὸν ἔφεραν στὴν ὀλέθρια πλάνη, νὰ ζητῇ τὴ λύσιν τῶν πολιτικῶν προβλημάτων μὲ τὴν ἀπαγωγικὴ μέθοδο τῆς Γεωμετρίας.

Ἄν ἦταν δυνατὸ αὐτὸς καὶ ὁ Βάκων νὰ εἶχαν ἀνταλλάξῃ τὶς φιλοσοφίας τους, οἱ λαμπρὲς ἰκανότητες τοῦ καθενὸς θὰ μπορούσαν νὰ χρησιμοποιηθοῦν γιὰ σκοποὺς καλύτερους. Οἱ κατηγορίαι τῆς Μορφῆς καὶ τῆς Ὑλῆς συνδυαζόμενες μὲ τὴ

Λογική τῶν ἀποκλεισμῶν καὶ τῆς δοκιμαστικῆς γενικεύσεως, θὰ εἶχαν εὖρει πρόσφορο ἔδαφος γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τους στὰ ἀπλὰ γεγονότα τῆς ἀνθρώπινης φύσης. Μὰ τὰ γεγονότα αὐτὰ ἀρνιοῦνταν νὰ χρησιμοποιηθοῦν ὡς τροχοί, τροχαλίες καὶ σκοινιὰ μηχανῆς, γιὰ νὰ βγάλουν τὴ ζωὴ ἔξω ἀπὸ τὴν κοινωνία, καὶ νὰ μεταδώσουν τὴ θέληση ἑνὸς ἀπλοῦ δυνάστη ἀνεξέλεγκτου, σὲ ὅλη τῆς τὴν ἔκταση.

Διότι τέτοια εἶναι ἡ ἀληθινὴ εἰκόνα τῆς καλὰ κυβερνώμενης κοινωνίας, ὅπως τὴν ἀντιλαμβάνοταν ὁ Χόμπς. Κατὰ τὴ δευτέρη διαμονή του στὸ ἐξωτερικὸ γνῶρισε τὴ Φυσικὴ Φιλοσοφία τοῦ Γαλιλαίου, τὴ θεωρία ποὺ βλέπει κάθε μεταβολὴ στὸν ἐξωτερικὸ ἢ φαινομενικὸ κόσμο, ὡς ἀπλὴ ἀναπροσαρμογὴ τῆς ὕλης καὶ τῆς κίνησης. Ἡ ὕλη ἐδῶ θεωρεῖται ἄθροισμα ἀπὸ ἀνεξάρτητα μέρη συγκρατούμενα μεταξύ τους, μὲ μηχανικὴ πίεση καὶ δόνηση. Τὰ συστατικὰ τοῦ ἀθροίσματος αὐτοῦ τὰ ἀντιλαμβάνομαστε ἀπὸ τὶς ἐντυπώσεις, ποὺ παράγουν οἱ κινήσεις τους στὶς αἰσθήσεις μας, ποὺ ἔχνη τους διατηροῦνται στὴ μνήμη καὶ ἀναπλάττονται ἔπειτα μὲ τὸ νόμο τοῦ συνειρμοῦ. Ἡ γλῶσσα ἀποτελεῖται ἀπὸ σημεῖα, ποὺ συμβατικὰ προσκολλῶνται σὲ τετοιεὶς εἰκόνας· μόνο τὰ μόνιμα σημεῖα γιὰ ὅλα τὰ ἀντικείμενα ὀρισμένου εἴδους, ἔχουν καθολικὴ ἀξία, ποὺ δὲν τὴν ἔχουν τὰ ἀρχικὰ αἰσθήματα, μὲ τὴν ὁποία γίνεται δυνατὸς ὁ συλλογισμὸς. Ὁ Χόμπς, ἀγάπησε προφανῶς τὴν Ἀλγεβρα ὅπως καὶ τὴ Γεωμετρία· καὶ τὴ λογικὴ του τὴν ἔχτισε πάνω στὸν τύπο τοῦ Ἀλγεβρικοῦ συλλογισμοῦ, μ' ἄλλα λόγια πάνω στὴν αὐστηρὴ ἀπαγωγὴ.

Μιὰ τέτοια ἄποψη γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο προχωρεῖ ἡ γνώση, φαίνεται πέρα πέρα δικαιολογημένη ἀπὸ τοὺς ἐπιστημονικοὺς θριάμβους τῆς ἐποχῆς του.

Ἡ ἀρχὴ του ὅμως ὅτι κάθε κίνηση πηγάζει ἀπὸ προηγούμενη, ἂν καὶ πιθανὴ καθ' ἑαυτὴν καὶ συμπτωματικὰ ξαναζωντανεμένη ἀπὸ μεγαλοφυεῖς θεωρητικούς, δὲν ἐπιβεβαιώθηκε ἀπὸ τὴ νεωτέρα ἐπιστήμη. Ἡ βαρῦτητα, ἡ συνοχὴ καὶ ἡ χημικὴ συγγένεια, πρέπει νὰ γίνουν ἀποδεκτὲς ὡς γεγονότα, ποὺ δὲν ἀναλύονται μέσα σὲ ἄλλα πιὸ γενικά. Ὁ Χόμπς πέθανε πρὶν ἀπὸ τὶς μεγάλες ἀνακαλύψεις τοῦ Νεύτωνος, ποὺ πρῶτες αὐτὲς

τράβηξαν τὸν ἀνθρώπινο νοῦ ἀπὸ τὴν ἀπλή μηχανικὴ ἐρμηνεία τῆς Ἐνέργειας.

Ἡ μηχανικὴ ἐκείνη ἐρμηνεία ὁδήγησε τὸ φιλόσοφό μας στὸ σημεῖο νὰ ἀπορρίψη τὴν ἰδέα τοῦ Ἀριστοτέλη γιὰ τὴν κοινωνικότητα, ὅτι δηλ. ἀποτελεῖ οὐσιῶδες χαρακτηριστικὸ τοῦ ἀνθρώπου. Αὐτὸς τὴ θεωρεῖ ἀπλή ἀπόκρυφη ιδιότητα, ὑποκατάσταση τῆς ἐξηγήσεως μὲ μὲν λέξη.

Ἡ ἀντίθετη ἀποψη ποὺ ἐκθέτει στὸ μεγάλο του ἔργο *Δεβιάθαν*, ὀνομάζεται κοινῶς ἀτομιστικὴ. Θὰ ἦταν ὅμως χονδροειδῆς κολακεία νὰ παραβάλωμε τὰ ὕστατα στοιχεῖα τῆς κοινωνίας ὅπως τὰ συνέλαβε ὁ Χόμπς, πρὸς τὰ μέρη τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης, τὰ ὁποῖα ἐλκύουν καὶ ἀπωθοῦν τὸ ἓνα τ' ἄλλο· ἢ πάλι μὲ τὰ ἄτομα τοῦ Δημοκρίτου, τὰ ὁποῖα τουλάχιστο εἶναι οὐδέτερα.

Κατὰ τὴ γνώμη του ἡ τάση τῆς αὐτοσυνιηρῆσεως, ποὺ τὴν ἔχουν μαζὶ μὲ τὸν ἄνθρωπο καὶ ὅλα τὰ ὄντα, παίρνει τὴ μορφή μιᾶς ἀκόρεστης ὀρεξῆς γιὰ δύναμη καὶ ὠθεῖ κάθε ἄτομο, στὸ νὰ ἐπιδιώκη τὴν ἀνάπτυξή του σὲ βάρος καὶ μὲ βλάβη τῶν ἄλλων. Καὶ προσπιθεῖ ν' ἀποδείξη ὅτι τὸ ὀρμέμφυτο αὐτὸ εἶναι μόνιμο, ἀναφέροντας τὶς προφυλάξεις ποὺ λαμβάνουν οἱ οἰκοδεσπότες καὶ οἱ ταξιδιωτὲς γιὰ νὰ μὴ τοὺς κλέψουν. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρει πολὺ ὀρθότερα τὴν καλωσύνη, ποὺ δείχνουν στοὺς ταξιδιωτὲς ὡς ἀπόδειξη τοῦ πόσο εἶναι διαδομένη ἡ καλὴ διάθεση. Ὁ συμπατριώτης μας μὲ ὅλη του τὴν ἐξυπνάδα ἀγνοεῖ παράδοξως, ὅτι ἀπὸ σύνεση ταξιδεῦει κανεὶς ἔνοπλος καὶ κλειδώνει τὴν πόρτα του τὴ νύχτα, ἔστω καὶ ἂν οἱ κλέφτες εἶναι μέσα στὸν πληθυσμὸ ἓνας στοὺς χίλιους. Νεώτερες ἐρευνες ἔχουν ἀποδείξει, ὅτι ὑπάρχουν πραγματικὰ πρωτόγονες κοινωνίες, ὅπου ὁ πόλεμος μεταξὺ τους εἶναι ἄγνωστος καὶ ὅτι οἱ ληστρικὲς συμπλοκὲς εἶναι χαρακτηριστικὰ πρὸ προχωρημένου πολιτισμοῦ, αἰτία μᾶλλον παρὰ ἀποτέλεσμα ἀντικοινωνικῶν ὀρμῶν.

Ἄν παραδεχτοῦμε ὡς φυσικὴ κατάσταση τὴν ἀναρχία καὶ τὴ θανάσιμη ἐχθρότητα, τότε σύμφωνα μὲ τὸν Χόμπς ἓνα μόνον μέσο θεραπείας ὑπάρχει γι' αὐτή, ἡ κοινὴ ἀπόφαση ὅλης τῆς κοινότητος νὰ παραδώσῃ τὰ δικαιώματα τῆς ἀτομικῆς ἐλευθε-

ρίας στα χέρια ἑνὸς ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τῆ στιγμῆ ἐκείνη γίνεται ἀπόλυτος ἄρχων τοῦ Κράτους, ἔχοντας τὴν ἐξουσία νὰ προστατεύῃ τοὺς πολίτες του ἀπὸ τοὺς μεταξύ τους διαπληκτισμοὺς καὶ ὅλη τὴν κοινότητα ἀπὸ ἐπίθεση ξένης Δυνάμεως. Ἡ συμφωνία αὕτη ἀποτελεῖ τὸ **Κοινωνικό του Συμβόλαιου**, γιὰ τὸ ὁποῖο τόσα καὶ τόσα ἐπρόκειτο νὰ λεχθοῦν στὰ ἐπόμενα 150 χρόνια.

Τοῦτο μπορεῖ νὰ σταθῆ ὅσον ἀφορᾷ τὶς σχέσεις τῶν πολιτῶν ἀναμεταξύ τους, ὄχι ὅμως καὶ ὅσον ἀφορᾷ τὶς σχέσεις τῶν ὑπηκόων μετὸν ἄρχοντα, διότι θὰ ἦταν σὰν νὰ παραδεχόμεστε εὐθύνη σ' ἕναν, γιὰ τὸν ὁποῖο δὲν ὑπάρχει δύναμη νὰ τοῦ τὴν ἐπιβάλῃ. Ἐνας ποὺ ἀρνεῖται νὰ ὑπακούσῃ στὸν ἄρχοντα χάνει τὸ δικαίωμα τῆς ζωῆς, διότι ἀρνούμενος ἐπαναφέρει τὸ Κράτος τῆς Φύσεως, ὅπου ὁποῖος θέλει σκοτώνει τὸ διπλανό του ἂν μπορῆ. Ὅλη ἡ θεωρία αὕτη γιὰ μιὰ πρωτότυπη πολιτειακὴ σύνταξη μετὰ συμβόλαια, κάνει ἐντύπωση στὸ σύγχρονο ἀναγνώστη ὡς ἐξαιρετικὰ ἀντιιστορικὴ. Μὰ ἡ ἀξία της, ἂν ἔχη, δὲ στηρίζεται πάνω στὴν ἱστορικὴ τῆς ἀλήθεια· καὶ ἂν ἀκόμη οἱ μακρνοὶ πρόγονοι τῶν Εὐρωπαίων τοῦ 17ου αἰῶνα εἶχαν παραδώσει τὰ ἀτομικά τους δικαιώματα, μετὰ ὀρισμένες ἀσήμαντες ἐξαιρέσεις στὰ χέρια ἑνὸς τυράννου, καμιά σοφιστεία δὲ θὰ μπορούσε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι οἱ ἀμοιβαῖες ὑποχρεώσεις τους ἐδέσμευαν τοὺς ὑπηκόους τοῦ Καρόλου τοῦ 1ου καὶ τοῦ Λουδοβίκου 14ου. Καὶ πραγματικὰ ὁ Χόμπς στήριξε τοὺς ἰσχυρισμούς του γιὰ τὴ Νέα Μοναρχία πάνω στὴ σκοπιμότητα, μετὰ τὴν εὐρυτάτη τῆς ἔννοια. Ἐκεῖνο ποὺ ὑποστηρίζει εἶναι ὅτι μόνο μιὰ δεσποτικὴ διακυβέρνηση ἀπὸ ἕναν ἄνθρωπο μπορεῖ νὰ σώσῃ τὴν κοινωνία. Τὸ σύστημα τοῦτο καὶ μετὰ τὴν καλύτερη καὶ πιὸ τελειοποιημένη μορφή του ἐπιδέχεται τὴν ἱστορικὴν ἐπίκριση. Ἄν ὁ Χόμπς εἶχεν ἐκτείνει τὶς μελέτες του πέρα ἀπὸ τὸ Θουκυδίδη, θὰ ἔβλεπεν ὅτι ἄλλες πολιτεῖες ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἀθηναϊκὴν Δημοκρατίαν ἔπασαν τὴν ὥρα τῆς δοκιμασίας. Πάνω ἀπ' ὅλα ὁ Ρωμαϊκὸς Ἰμπεριαλισμὸς ποὺ ἦταν φαίνεται τὸ ἰδεῶδες του, δὲν κατόρθωσε νὰ ἐξασφαλίσῃ τοὺς ὑπηκόους του ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν διαταραχὴν καὶ τὴν ἐξωτερικὴν εἰσβολήν.

Ἡ Δημοκρατία ὅμως δὲν ἦταν ὁ μόνος καὶ ὁ χειρότερος ἐχθρὸς πρὸς φοβόταν ὁ συγγραφέας του *Δεβιάθαν*, σὰν ἀνταγωνιστὴ τοῦ «θνητοῦ θεοῦ του».

Στὴν προμετωπίδα τοῦ ἔργου ἐκείνου ὁ θεοποιημένος μονάρχης, πρὸ κρατᾶ τὸ ξίφος ὄρθιο μὲ τὸ δεξιὸ του χέρι, βαστᾶ καὶ τὸ σταυρὸ μὲ τὸ ἀριστερό, ἀπεικονίζοντας ἔτσι τὴν ἔνωση τῆς πνευματικῆς καὶ τῆς ἐγκόσμιας ἐξουσίας σὲ ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπο.

Οἱ λογογράφοι τῆς Ἰταλικῆς Ἀναγέννησης μὲ τὰ κλασικὰ ἰδεώδη τους ἦταν ἀλήθεια τόσο ἀντιπαπικοί, ὅσο καὶ οἱ προτεστάντες. Καὶ οἱ πολιτικὲς ταραχὲς πρὸς ὑποδαυλίζονταν ἀπὸ τοὺς πράκτορες τῆς Καθολικῆς Ἀντίδρασης κατὰ τὰ τελευταῖα 100 χρόνια, εἶχαν δώσει στὸ Χόμπς μιὰ αἰτία παραπάνω, νὰ καταλάβῃ ὅτι θὰ συνεχίζονταν. Στὸ ἀναμεταξὺ ἄλλη ἀπειλὴ γιὰ τὴ δημόσια τάξη παρουσιάστηκε ἀπὸ ἓνα ἀντίθετο στρατόπεδο.

Ὁ Καλβινισμὸς εἶχε δημιουργήσει μιὰ νέα πνευματικὴ δύναμη βασισμένη πάνω στὴν ἐλεύθερη προσωπικὴ ἐρμηνεία τῆς Γραφῆς καὶ συμμαχικὴ μὲ τὶς ἀξιώσεις τῆς ἐλεύθερης συνείδησης καὶ μὲ τὸ πνεῦμα τῆς δημοκρατικῆς ἐλευθερίας.

Κάθε θρησκευτικὴ πεποίθηση εἶχε χτυπήσει μὲ τὴ σειρά τῆς τῆς μοναρχίας τῶν Στούαρτ καὶ ὁ Καλβινισμὸς κατόρθωσε νὰ τοὺς ἀνατρέψῃ.

Γι' αὐτὸ γιὰ νὰ σωθῆ τὸ Κράτος, ἦταν ἀνάγκη καὶ οἱ θρησκευτικὲς πεποιθήσεις, ὅπως καὶ οἱ κανόνες τῆς διαγωγῆς νὰ ὑπαγορεύωνται ἀπὸ τὴν ἐγκόσμια ἐξουσία, ἢ ὅποια πρέπει νὰ κρατᾶ στὴν ὑποταγὴ τῆς καὶ τὸ πνεῦμα καὶ τὸ σῶμα τῶν ἀνθρώπων.

Μὲ τὴ διαλεκτικὴ εἰρωνεία τῆς φιλοσοφικῆς ἔρευνας ἢ ἀπόπειρα αὐτῆ, νὰ ὑποδουλωθῆ ἡ ἐλεύθερη σκέψη, ἔφερε τὸ ἀντίθετο ἀποτέλεσμα καὶ ἔφτασε νὰ γίνῃ ἓνα μέσο μεγαλύτερης χειραφειήσεως.

Γιὰ νὰ διασύρῃ τὶς ἀξιώσεις τῶν θιασωτῶν τῆς θρησκείας ὁ Χόμπς χτύπησε πολλὰ φορὲς τὰ θεμέλια τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων. Τὸ πιὸ πολὺ μὲ ὑπονοούμενα, — ἐπειδὴ μὲ τὶς συνθήκες πρὸς εἶχαν δημιουργηθῆ δὲ μπορούσε νὰ κἀνῃ ἀλ.

λιῶς — μὰ μὲ τέτοια ἀποτελέσματα, πὸ σύμφωνα μὲ τὸ Μακώλεϋ «για πολλὰ χρόνια ὁ «Λεβιάθαν» ἦταν τὸ εὐαγγέλιο τῶν ψύχραιμων καὶ σκληροκέφαλων ἀθέων». Ἄν ἓνας, πὸ ἤθελε νὰ κανονίζεται ἡ θρησκεία ἀπὸ τοὺς νόμους, θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ὁπωσδήποτε χριστιανός, φαίνεται παρὰ πολὺ ἀπίθανο.

Ὁ Χόμπς ὁμολογοῦσε, δὲν ξέρομε μὲ πόση εἰλικρίνεια, ὅτι θεωροῦσε τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ σὰν κάτι πὸ μόνον ἓνας τρελὸς θὰ μπορούσε ν' ἀρνηθῆ. Μὰ ἡ φιλοσοφία του ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος εἶναι ἓνα ἀκριβολόγο ματεριαλιστικὸ σύστημα, πὸ ἓνας ἀθεός — ἂν τὸν ἱκανοποιῦσε καὶ κατὰ τὰ ἄλλα — θὰ μπορούσε νὰ τὸ δεχτῆ χωρὶς νὰ εἶναι ἀσυνεπής.

Μὲ τὴ σύγκληση τοῦ *Μακρῶ Κοινοβουλίου* ὁ Χόμπς ἔφυγε πάλι στὴν Ἑπειρωτικὴ Εὐρώπη, ὅπου ἔμεινεν ἔνδεκα χρόνια. Οἱ ἀρχές του ὅμως δὲν ἄρσαν περισσότερο τοὺς ἐξόριστους βασιλόφρονες ἀπὸ ὅσο τοὺς ἀντιπάλους τους. Γι' αὐτὸ ξαναγύρισε πάλι στὴν Ἀγγλία, δήλωσεν ὑποταγὴ σ:ὴ Βουλὴ καὶ πέρασε τὶς ὑπόλοιπες μέρες του ἀνενόχλητος, κάτω καὶ ἀπὸ τὰ δυὸ καθεστῶτα, τὴ Δημοκρατία καὶ τὴν παλινόρθωση, ὥσπου πέθανε τὸ 1679 σὲ ἡλικία 91 χρονῶ.

Μπορεῖ νὰ λεχθῆ γιὰ τὸ Χόμπς ὅπως καὶ γιὰ τὸ Βάκων, ὅτι ὁ νοῦς μέσα στὸ ἔργο τους εἶναι τόσο καταπληκτικὸς καὶ ἡ φιλολογικὴ τους ἐμφάνιση τόσο ἐπιβλητικὴ, ὥστε νὰ δικαιολογοῦνται οἱ πλάνες τῶν ἱστορικῶν γιὰ τὴν ἀξία τῆς συμβολῆς τους στὴν πρόοδο τῆς σκέψης.

Μ' ὅλα ταῦτα πρέπει νὰ τὸ ποῦμε καθαρά, ὅτι ἡ γνώμη τοῦ κοινοῦ ἢ τῶν Ἀκαδημαϊκῶν γιὰ τοὺς μεγάλους αὐτοὺς ἀνθρώπους, πὸς ἔφεραν δηλ. ἐπανάσταση στὴ Φυσικὴ καὶ στὴν Ἠθικὴ Ἐπιστήμη εἶναι ἐσφαλμένη. Στέκονται τόσο μακριὰ ἀπὸ τὴ σωστὴ γραμμὴ τῆς ἐξελίξεως, ὅσο τὰ γιγάντια σαυροειδῆ μακρυνῆς γεωλογικῆς περιόδου, πὸ τὰ λείψανά τους προκαλοῦν τὸ θαυμασμὸ στὰ Ζωολογικὰ Μουσεῖα.

Τὰ συστήματά τους ἀποδείχτηκαν τόσο κούφια, ὅπως οἱ μοναρχίες τοῦ Φιλίπου II καὶ τοῦ Λουδοβίκου 14ου.

Τὰ ὄνειρα τοῦ Βάκων δὲν εἶχαν μεγαλύτερη σχέση μὲ τὶς ἐπερχόμενες νίκες τῆς ἐπιστήμης, ἀπὸ ὅτι εἶχε τὸ «El Dorado»

του Ραίλαη, με τὸ μέλλον τῆς Βρετανικῆς Ἀποικιακῆς Αὐτοκρατορίας.

Ὁ Χόμπς εἶχε καλύτερη τύχη ἀπὸ τὸ Στράφορντ κατὰ τὸ ὅτι ἔσωσε τὸ κεφάλι του· μὰ ἡ λογικὴ τοῦ ἀπολυταρχισμοῦ του ζάρωσε κάτω ἀπὸ τὸν ἥλιο τῆς Ἀγγλικῆς Ἐλευθερίας, ὅπως ἡ πολιτικὴ τοῦ μεγάλου Ὑπουργοῦ τοῦ Thorough.

Ἡ θεωρία ἐνὸς **Κοινωνικοῦ Συμβολαίου** εἶναι φιλοσοφικὴ ἰδέα, ποὺ ἔχει μεγίστη πρακτικὴ σημασία. Ἡ ἰδέα ὅμως ὅτι ἓνα συμβόλαιο μπορεῖ νὰ γίνῃ βάση τῆς ἠθικῆς, ἀνάγεται στὸν Ἐπίκουρο καὶ υἱοθετεῖται μετὰ τελειότερη μορφή μέσα στὴν **Ἐκκλησιαστικὴ Πολιτεία** τοῦ Χοῦκερ. Ἡ δύναμή της ὡς ἐπαναστατικοῦ μέσου προέρχεται ἀπὸ τὴ νέα ἑρμηνεία, ποὺ τῆς ἔδωκε ὁ Λόκ καὶ ὁ Ρουσσῶ, ποὺ εἶναι καὶ ἐντελῶς ἀντίθετη μετὰ τὶς ἀντιλήψεις τοῦ «**Δεβιάθαν**».

Ὁ Χόμπς παραδέχεται ὅπως ὁ Βάκων τὴ γνώμη, ὅτι κάθε γνώση πηγάζει ἀπὸ τὴν ἐμπειρία· δείχνει ὅμως πιὸ φανερὰ ἀπὸ τὸν προκάτοχό του ὅτι ἡ ἐμπειρία τοῦ κόσμου προέρχεται μόνο μέσον τῶν ἐξωτερικῶν ἐντυπώσεων.

Μὰ κι ἐδῶ ἐπίσης δὲν πρωτοτυπεῖ, διότι πολλὲς Ἑλληνικὲς φιλοσοφικὲς σχολὲς εἶχαν πεῖ τὸ ἴδιο.

Ἡ ἰδέα τῆς Δυνάμεως, ποὺ ἐπρόκειτο νὰ πάρῃ τὴν τέλεια ἀνάπτυξή της ἀπὸ τὸ Σπινόζα, πρέπει νὰ ἐκτιμηθῇ περισσότερο ὡς στοιχεῖο μεταγενέστερῆς σκέψης· κι αὐτὴ ὅμως μόνο συνδυασμένη μετὰ ἄλλες ἰδέες, ποὺ ἐπήγασαν ἀπὸ τὸ φιλόσοφο, τὸν ὁποῖο θὰ μελετήσωμε παρακάτω, τὸν ἰδρυτὴ τῆς νεωτέρας Μεταφυσικῆς, τὸν Descartes.